

Abelardo Brenes, Costa Rica. Over de verantwoordelijkheid voor de gehele aardse
gemeenschap en het algemeen belang

Universele en gedifferentieerde verantwoordelijkheid

Abelardo Brenes is hoofd van de MA-opleiding Masters in Peace, in Vredeseducatie van de Universiteit voor de Vrede (UPEACE), een verdragsorganisatie, opgericht in de Algemene Vergadering van de VN in 1980, en gestationeerd in Costa Rica. In 1989 leidde hij de conferentie Seeking the True Meaning of Peace, die de

Declaration of Human Responsibilities for Peace and Sustainable Development voortbracht. De regering van Costa Rica presenteerde dit document datzelfde jaar aan de Algemene Vergadering. In 1998 trad Brenes toe tot het comité dat het Earth Charter ontwierp. Nu is hij als adviseur verbonden aan het Earth Charter Initiative. In Midden-Amerika heeft hij een aantal projecten geleid om bewegingen voor de vrede te steunen. Ook werkt hij samen met mensen die zich inzetten om het educatieve potentieel van het Earth Charter in verschillende contexten te onderzoeken.

Het principe van universele verantwoordelijkheid, zoals geformuleerd in paragraaf vijf van de Preambule van het Earth Charter, is van fundamenteel belang om de kritische uitdagingen van de 21ste eeuw het hoofd te bieden. Het verschaft een extra element aan de erkenning van ieder mens als wereldburger, met recht op respect en waardigheid binnen het geheel aan naties op deze wereld, zoals omschreven in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Vanuit ethisch gezichtspunt kan 'universele verantwoordelijkheid' twee sleutelbetekenissen hebben: ieder mens is in gelijke mate verantwoordelijk voor de gehele gemeenschap, en de reikwijdte van onze ethische verantwoordelijkheid beïnvloedt onze relatie met het universum als geheel.

In Subprincipe 2.b, formuleert het Earth Charter een bindend principe van 'gedifferentieerde verantwoordelijkheid': "Bekrachtig dat mét verdergaande vrijheid, kennis en macht ook verdergaande verantwoordelijkheid komt om het gemeenschappelijke goed te bevorderen." Hoe kan verantwoordelijkheid gemeenschappelijk zijn en toch gedifferentieerd? Dat lijkt op het eerste gezicht een tegenspraak. De bedoelde betekenis van verant-

woordelijkheid lijkt verschillend, de mogelijkheid om te antwoorden, gegeven het feit dat het secundaire uitgangspunt stelt dat differentiatie vrijheid, kennis en macht *is*.

Beide betekenissen zijn complementair en van evenveel belang, binnen de grondgedachte van het Earth Charter, dat het praktisch toepasbaar is in een wereld die geconfronteerd wordt met de huidige "Staat van de aarde" (Preambule, derde alinea), en ook met "De uitdagingen waar wij voor staan" (Preambule, vierde alinea). Ze stellen echter heel verschillende implicaties, vooral vanuit politiek en onderwijskundig oogpunt. De politieke dimensie van gedifferentieerde verantwoordelijkheid in het bijzonder presenteert het schijnbaar onoplosbare probleem van de transmissie van 'macht'.

De kwestie van gedifferentieerde verantwoordelijkheid kan steunen op het principe van rechtvaardigheid door de generaties heen. Men kan stellen dat de individuen en groepen die door de eeuwen heen meer macht aan zich trokken door de hulpbronnen van de aarde en de vruchten van menselijke arbeid te exploiteren, een navenante schuld hebben in te lossen, evenals volgende generaties, binnen de context van ons algemeen belang. Een dergelijke redenering sluit aan bij de derde alinea van de Preambule: "De voordelen van de ontwikkeling worden niet gelijkmatig verdeeld en de kloof tussen arm en rijk wordt groter". Dit argument alleen zal waarschijnlijk niet afdoende blijken, tenzij we oorlogen en onvrede blijven accepteren. Als het waar is dat "legitieme inhaligheid" de drijvende kracht is van het mondiale kapitalisme (Wood, 2004), dan zal elke poging om de machtigen verplichtingen op te leggen, de trend naar een, wat Hammond (1998) noemde "de wereld als bastion" versterken.

Een andere benadering is die van het welbegrepen eigenbelang, zoals de Preambule het formuleert: "De keuze is aan ons: een mondiaal partnerschap vormen om zorg te dragen voor de aarde en voor elkaar of het risico lopen op onze eigen vernietiging en op die van de verscheidenheid van het leven" (Preambule, vierde alinea). Motieven die voorvloeien uit een idee van veiligheid hebben hun effectiviteit al bewezen waar het gaat om het veranderen van verschillende soorten menselijk gedrag. Het

fundamentele probleem van deze benadering, zelfs in combinatie met het principe van 'schuld', is dat doorgaans op het laatste moment een zo gering mogelijke verandering wordt doorgevoerd om naderend onheil af te wenden, terwijl het dan al veel te laat is. "De wereld is steeds dichter verweven en wordt steeds kwetsbaarder, en de toekomst is zowel dreigend als veelbelovend" (Preambule, eerste alinea). Dit besef reflecteert onze kennis dat er tussen economische en sociale onrechtvaardigheid, ecologische (des)integriteit, het ontbreken van democratie, en geweld een causaal verband bestaat; het cumulatieve effect kan leiden tot catastrofale verschuivingen. Benaderingen op basis van zekerheid zullen hooguit tot een besef van veiligheid leiden voor diegenen die geloven dat ze veilig zijn binnen hun bastion.

Het ontwikkelen van menselijke deugden en altruïstische motieven is de derde weg om uit vrije wil gedifferentieerde verantwoordelijkheid te aanvaarden. Deze beweegredes zien we terug in de Preambule: "Er zijn wezenlijke wijzigingen nodig in onze waarden, instituten en levenswijzen. Wij dienen ons te realiseren dat na voorziening in de eerste levensbehoeften het bij de ontwikkeling van de mens in de eerste plaats gaat om meer te zijn, niet om meer te hebben" (Preambule, vierde alinea). Principe 2 levert een dwingende beschrijving van de vereiste deugden en vaardigheden die wij moeten koesteren om een dergelijke visie op menselijke ontwikkeling tot stand te brengen: "Draag zorg voor alle levensvormen, met begrip, compassie en liefde". De uitdaging lijkt dus te liggen in het creëren van een wezenlijke, culturele omslag van de overheersende modellen van menselijke ontwikkeling die bruikbaarheid en individueel bezit voorop stellen.

Deze drie benaderingen sluiten elkaar niet uit. Mijn eigen ervaring met educatief werk met het Earth Charter heeft me tot de conclusie gebracht dat een strategische inzet van deze benaderingen, toegesneden op de verschillende educatieve doelgroepen, noodzakelijk is om veranderingen tot stand te brengen in bewustwording en gedrag binnen het systeem van universele en gedifferentieerde verantwoordelijkheid. Hoofdprobleem hierbij is hoe het mondiaal heersende besef van macht kritisch te benaderen, en die overheersing om te buigen naar een andere vorm van macht, namelijk die van "begrip, compassie en liefde" (Principe 2).

Het uitgangspunt hierbij was reflectie over de relatie tussen vrijheid en verantwoordelijkheid. De overheersende idee van vrijheid die het mondiale kapitalisme drijft, is de externe vrijheid om rijkdom en macht te verwerven. Zoals Giddens (1991) stelt, geeft de dimensie van externe vrijheid, 'vrij zijn van' onderdrukking en uitbuiting, een legitieme prikkel aan grote groepen mensen om zich te richten op het emancipatorische streven naar sociale rechtvaardigheid. Aan de andere kant impliceert 'vrijheid om' een existentiële vrijheid waarin vele, geëmanciperde mensen zich verheugen en een eigen levensdoel definiëren dat hun leven een zinvolle inhoud biedt. Beide belangen

kunnen in conflict raken of harmoniëren. De essentie van het uiteindelijke resultaat bestaat in de innerlijke dimensie van vrijheid, zoals omschreven in de vierde alinea van de Preambule: "Wij dienen ons te realiseren dat na voorziening in de eerste levensbehoeften het bij de ontwikkeling van de mens in de eerste plaats gaat om meer te zijn, niet om meer te hebben". De niet beantwoorde vraag, die tot op zekere hoogte persoonlijk is, is wat dat 'meer zijn' inhoudt. Wel kunnen we het erover eens zijn dat het imperatief van universele verantwoordelijkheid een notie van vrij zijn van angsten, dwang, en andere vormen van vervreemding die wortelen in hebzucht en de volle bloei van ons menselijk potentieel belemmeren, in zich draagt.

Ik ben betrokken geweest bij verschillende educatieve onderzoeken, gebaseerd op de bovenstaande overdenkingen.

In Brenes (2004) wordt een breed programma beschreven dat in Costa Rica werd uitgevoerd gedurende vier jaar (1997-2001), gebaseerd op universele en gedifferentieerde verantwoordelijkheid. Het richtte zich op een grote, dichtbevolkte stadswijk met een reputatie van ernstige gewelddadigheid. De educatieve tussenkomst richtte zich op leiders binnen de gemeenschap, scholen, en journalisten, dit naar de "onderdompelingmethode" (Evans, Evans & Kennedy, 2000). De veranderingen behelsden onder andere afname van geweld, en erkenning in persberichten en redactionele stukken dat de wortel van de problemen in de wijk gelegen was in de gedeelde verantwoordelijkheid van de gemeenschap van Porto Rico en de opeenvolgende overheden.

De MA in Vredeseducatie aan de Universiteit voor de Vrede, gestart in 2004, heeft een mogelijkheid gerealiseerd om verschillende educatieve benaderingen van de universele/gedifferentieerde verantwoordelijkheid te bestuderen. Ik ben ervan overtuigd dat de grondgedachte van de Preambule van het Earth Charter een veelbelovende leidraad is voor kritische reflectie en dialoog, en dat kan leiden tot aanvaarding van het merendeel van de principes. De mogelijkheid om deel te nemen aan dialogische processen aangaande de analyse van hedendaagse uitdagingen in heterogene groepen studenten die arme en rijke regio's vertegenwoordigen, die ook de onderdompeling hebben ervaren tijdens ervaren leren in arme wijken van San José, heeft tot inzichten geleid in de verschillende reacties op dergelijke uitdagingen. Studenten afkomstig uit landen met dezelfde problematiek konden zich gemakkelijk identificeren en hun ervaringen in hun eigen context opnemen. De reacties van veel studenten afkomstig uit welvarender landen toonden de complexiteit en gevoeligheden, die optreden als niet-armen gedifferentieerde verantwoordelijkheid moeten aanvaarden. Typerende uitlatingen van sommige studenten die oppervlakkig beschouwd vrede en rechtvaardigheid als norm aanhingen, waren: "Ik voel me schuldig en machteloos en er is niets wat ik zelf kan doen" of "De uitdaging is zo enorm en de mensen in de rijke landen zullen nooit veranderen." Op langere termijn lijkt onze ervaring erop te wijzen dat een continu proces van onderdompeling en aansporing om "begrip, liefde en compassie" te

koesteren voor de verdrukten, en degenen die leven in milieus met marginale condities, uiteindelijk kan leiden tot ingrijpende veranderingen.

Deze ervaringen bevestigen dat het van belang is welke dimensies van de principes in het Earth Charter prioriteit krijgen zowel in de educatieve als de beleidscontext. Met sociale en economische rechtvaardigheid als prioriteit, ontstaan vooral in heterogene groepen zoals hierboven beschreven, polariteit en aan identiteit gerelateerde conflicten. Wanneer onze benadering van universele verantwoordelijkheid uitgaat van een bewustheid van onze plaats binnen de context van de geschiedenis van ons universum, en we ons levenspotentieel aanwenden voor de voortschrijdende kosmogenezis, vloeit daar een besef van onze diepe verbondenheid uit voort. Waren wij niet allen sterrenstof, gecreëerd door de ontploffing van een supernova, voorafgaand aan de zon? Dit werk wordt ondersteund door een tentoonstelling¹ met een lengte van 1600 meter, gewijd aan de evolutie van de aarde vanuit een perspectief van vijfduizend miljoen jaar. De tentoonstelling vindt haar hoogtepunt in de eerste vier principes van het Earth Charter en nodigt iedere bezoeker uit te vragen: "En hoe nu verder?" Dit wordt dan aangevuld met overdenking van het levensproject vanuit het perspectief dat een sleutelrol van universele verantwoordelijkheid een levensdoel definieert binnen het besef hoe evolutionaire geschiedenis in ieders bestaan geïmpliceerd is, en hoe iemands leven de levens van komende generaties kan beïnvloeden.

Op het ogenblik wordt onderzocht hoe we het gebruik van het Earth Charter kunnen verbinden met zowel formele als op gemeenschappelijkheid geënte educatie, met gebruikmaking van het Earth Charter Community Action Tool (EarthCat, 2005). De deelnemers aan dit proces hebben, en dat is interessant, 'persoonlijke vrede' als fundamentele begindimensie genoemd. Vanuit systematisch oogpunt ligt dit voor de hand. Als individuen op hoge, leidinggevende posities gemotiveerd worden door waarden die centraal staan in het Earth Charter, en daar integer naar leven, is de kans dat een gemeenschap of organisatie dezelfde principes overneemt, heel groot.

Ervaring met de laatste twee benaderingen ondersteunt de opvoedkundige grondgedachte om universele en gedifferentieerde verantwoordelijkheid te koesteren, en de vraagstelling op te nemen binnen het vredesconcept van het Earth Charter: "Erken dat vrede de staat van heelheid is die wordt gecreëerd door de juiste relaties met uzelf, andere mensen, andere culturen, andere levensvormen, de aarde en het grotere geheel waar wij allen deel van uitmaken" (Subprincipe 16.f). Intens nadenken over dit concept van vrede en over de betekenis van heelheid schijnt te leiden tot krachtige aspiraties in de menselijke geest, waarmee een kosmologisch besef van individualiteit (zie Naess, 1989; Harris, 1991), dat de noodzakelijke intensiteit van betrokkenheid bij de waarden en principes van het Earth Charter oproept om gedifferentieerde verantwoordelijkheid tot bloei te brengen.

Dit onderzoek kan verbonden worden met het denken over eigen leven, op geleide van de zin: "We dienen ons te realiseren dat na voorziening in de eerste levensbehoeften het bij de ontwikkeling van de mens in de eerste plaats gaat om meer te zijn, niet om meer te hebben" (Preambule, vierde alinea). Nadenken over het verband tussen 'meer zijn' en 'vrede zijn', een begrip dat geïntroduceerd werd door Hanh (1987) binnen het kader van een interpretatie van vrede uit het Earth Charter, kan het verlangen losmaken om het psychologisch substraat van universele en gedifferentieerde verantwoordelijkheid in te duiken, wat betekent "zorg dragen voor alle levensvormen met begrip, compassie en liefde" (Principe 2). De boeddhistische traditie van de vijf wijsheden stelt dat een mens met een ontwikkeld bewustzijn gelijktijdig de gelijkheid en het unieke van alles kan waarnemen. Vanuit dit perspectief zijn universele en gedifferentieerde verantwoordelijkheid onscheidbaar. ●

Noot

1 *The walk thru time ... From stardust to us*, oorspronkelijk afkomstig van Hewlett-Packard, later geschonken aan de Foundation for Global Community, in Palo Alto, Californië. Als wederdienst werd UPEACE geautoriseerd de vertaling van de tentoonstelling in het Spaans te leveren.

Bronnen

- Brenes, A. (2004) 'An integral model of peace education'. In: A.L. Wenden (Ed.), *Educating for a Culture of Social and Ecological Peace* (blz. 77-98). Albany, State University of New York Press.
- Earth Charter Community Action Tool. Opgeroepen van <http://www.earthcat.org/> (5 mei 2005).
- Evans, A.F., Evans, R.A. & Kennedy, W.B. (2000). *Pedagogies for the Non-poor*. Eugene, OR, Wipf and Stock Publishers.
- Giddens, A. (1991). Modernity en self-identity. *Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, Stanford University Press.
- Hammond, A. (1998). Which World?: *Scenario's for the 21st Century*. Washington DC/Covelo, Californië, Island Press/Shearwater Books.
- Hanh, T.N. (1987) *Being Peace*. Berkeley, CA, Parallax Press.
- Harris, E. (1991) *Cosmos and Anthropos: A Philosophical Interpretation of the Anthropic Cosmological Principal*. New Jersey/Londen, Humanities Press International Inc.
- Naess, A (1993). *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wood, N. (2004). *Tyranny in America: Capitalism and National Decay*. Londen, Verso.